

L'impacte de l'exili en la cultura

El triomf dels militars franquistes el 1939 va comportar l'exili de la flor i nata de la intel·lectualitat catalana de l'època, conscient que els vencedors volien imposar un veritable genocidi cultural i identitari. Les comarques gironines quedaren especialment afectades, a causa de l'arrelament que hi havia tingut el republicanisme catalanista i els ideals que representava.

Text > ENRIC PUJOL

Ahores d'ara no existeix cap treball que hagi establert una relació sistemàtica i exhaustiva dels exiliats que hi hagué del món de la cultura, les arts i les ciències procedents d'aquest territori, per bé que sí que tenim un coneixement molt ampli de l'àmbit de l'ensenyament. El que millor ens dona, ara per ara, la dimensió d'aquest exili és la importància dels noms més rellevants, ja que podem constatar com van marxar figures de primeríssima

fila. Molts d'ells ja no tornaren a Catalunya i van fer també una destacada aportació als països d'acollida. D'altres van poder retornar després d'uns anys i reprendre el seu compromís amb la cultura i la nació catalanes.

Un grup ben significatiu van tenir càrrecs molt importants en el règim republicà. Aquest seria el cas de Miquel Santaló (geògraf, pedagog, alcalde de Girona del 1931-1933, diputat, ministre del Govern de la Segona República espanyola, que morí a Mèxic

el 1962); Josep Pous i Pagès (escriptor i polític, president de la Institució de les Lletres Catalanes, creada el 1937, que retornà el 1944 i fundà el Consell Nacional de la Democràcia Catalana, plataforma unitària antifranquista); Joaquim de Camps i Arboix (jurista, historiador, polític, alcalde de Giro-

>> *Els germans Carles, August i Santiago Pi i Sunyer, a Caracas (Veneçuela), el 1960.*

(Font: ARXIU PARTICULAR FAMÍLIA TOWNSEND - PI I SUNYER. NÚRIA PL.)

>> *Miquel Santaló Parvorell.*

Font: ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA. FONTS MIQUEL SANTALÓ I PARVORELL (ADELINA CORTINA I BENAJAS).

Molts dels exiliats contribuïren a la preservació d'una cultura a la qual se li havia decretat la pena de mort

na el 1934 i el 1936; retornà el 1948 i feu una notable aportació en l'àmbit històric i jurídic); Jaume Miravittles (escriptor, periodista, responsable del Comissariat de Propaganda de la Generalitat durant la guerra; retornà el 1962 i aleshores vetllà per la recuperació de la memòria històrica de l'etapa republicana i de la Guerra Civil); Josep Fontbernat (músic, polític, fundador de la coral Els Cent Homes, diputat a Barcelona, director general de Radiodifusió de Catalunya; va impulsar, exiliat a Andorra, les emissions de ràdio en català i va morir-hi el 1977); Josep Puig Pujades (escriptor, polític, comissari de la Generalitat a Girona; fou cònsol de la República a Perpinyà i a Lió, i morí a la capital del Rosselló el 1949); Antoni Dot (polític, empresari, escriptor, secretari del Parlament i diputat; exiliat a Mèxic, fou president de

>> *Antoni Rovira i Virgili.*

(Font: FUNDACIÓ JOSEP IRLA)

l'Orfeó Català i morí a Texas el 1972); Laureà Dalmau (metge, escriptor, diputat a Barcelona, ponent de l'Estatut de Núria, director de l'Hospital de Santa Caterina de Girona durant la guerra; retornà el 1949), o Alexandre Deulofeu (químic, farmacèutic, escriptor, historiador, alcalde de Figueres el 1937; retornà el 1947 i redactà la monumental *Matemàtica de la història*).

Fins i tot es pot parlar de veritables nissagues familiars, com és el cas dels germans Xirau o dels Pi i Sunyer. Destaquem, dels Xirau, Joaquim (filòsof i pedagog, regidor de Barcelona i conseller d'Ensenyament i Cultura de la Generalitat, que morí a Mèxic el 1946); Antoni (advocat, escriptor, diputat a Barcelona i a Madrid, conseller de la Generalitat, que morí a França el 1976), i Josep (advocat, escriptor, diputat a Madrid, que va formar part de la comissió redactora de l'Estatut de Núria i de la Comissió Jurídica Assessora de la Generalitat de Catalunya, que durant l'exili tingué càrrecs de responsabilitat a la UNESCO i que morí a França el 1982). I dels germans Pi i Sunyer: August (metge, fisiòleg, professor i escriptor, que morí a Mèxic el 1965); Carles (enginyer, polític, escriptor, alcalde de Barcelona, ministre de la República, conseller de la Generalitat, cap del Govern català i president del Consell Nacional de Catalunya a l'exili, que morí a Caracas, Veneçuela, el 1971), i Santiago (fisiòleg, polític, amb càrrecs governamentals en l'àmbit de l'ensenyament, que retornà el 1962). Tot i haver nascut a Barcelona, els Pi i Sunyer eren d'origen empordanès i sempre es mantingueren fidels a les seves arrels. El més contundent, en aquest sentit, Carles, escriví en el llibre pòstum *Una interpretació de l'Empordà* (1976): «Continuaré essent empordanès, vagi

on vagi, mentre visqui». I també August va publicar obres en què parlava dels seus orígens: *La novel·la del besavi* (1944, 1969) i *Sunyer metges, pare i fill* (1944, 2008).

En una consideració de caràcter familiar, cal consignar també els exiliats de segona generació, que eren molt petits quan s'expatriaren o que ja naixeren en el país d'acollida, però que van mantenir d'adults també la cultura catalana com a pròpia, com és el cas de Ramon Xirau (filòsof i poeta) o de J. M. Murià, historiador i gran impulsor de les relacions culturals catalano-mexicanes.

Tampoc no es poden oblidar aquells que, procedents d'altres comarques, s'arrelaren al territori, com és el cas de Claudi Ametlla (periodista, polític, governador civil de Girona el 1931-1932, diputat a Barcelona i Madrid, creador de l'agència de notícies Fabra, que retornà el 1948 i constituí el Comitè Ametlla, grup d'oposició al franquisme). Ametlla, casat amb una pubilla de Castelló d'Empúries, Carme Peris, va tenir un fill, Josep M. Ametlla, que també s'exilià a Mèxic, on va formar part del grup de *Quaderns de l'Exili*; retornat el 1948, arribà a ser el primer alcalde democràtic de Figueres, el 1979.

Protagonisme al retorn

Al marge dels que ja tingueren un paper molt destacat durant els anys trenta, cal tenir presents aquells que van tenir un protagonisme destacat precisament durant l'exili i al seu retorn. D'aquest grup podem esmentar, a títol indicatiu, Josep Pallach (pedagog i polític, antic membre del POUM, que a l'exili va ser dirigent del Moviment Socialista de Catalunya i que es convertí, després del seu retorn el 1969, en un dels principals dirigents del socialisme democràtic català); Aurora Bertrana (escriptora destacada, autora d'unes memòries en què l'exili té un paper rellevant); Josep M. Capdevila (filòsof i crític literari, exiliat a Colòmbia i retornat el 1965, que publicà, el 1975, *Del retorn a casa*); Joan Sauret (periodista, escriptor, diputat al Parlament de Catalunya, que va ser secretari general d'ERC a l'exili durant l'etapa 1957-1976); Emili Vigo (secretari del president de la Generalitat a l'exili Josep Irla, que durant l'exili esdevingué historiador); l'escriptora M. Àngels Vayreda, i Josep M. Corredor

>> Josep Puig Pujades, el 1937.
(Font: ARXIU MUNICIPAL DE FIGUERES. AUGUSTE CHAUVIN.)

(escriptor, traductor, autor d'un llibre de gran èxit: *Converses amb Pau Casals*). Precisament sobre una obra de Corredor, *Homes i situacions* (1976), un escriptor i crític actual, Vicenç Pagès Jordà, ha dit que «és un reflex del que podria haver estat la cultura d'aquest país: ambiciosa, previsora, sòlida». De fet, això seria aplicable en molts dels noms esmentats. Tots ells contribuïren a la preservació d'una cultura a la qual s'havia decretat la pena de mort.

Repressió revolucionària

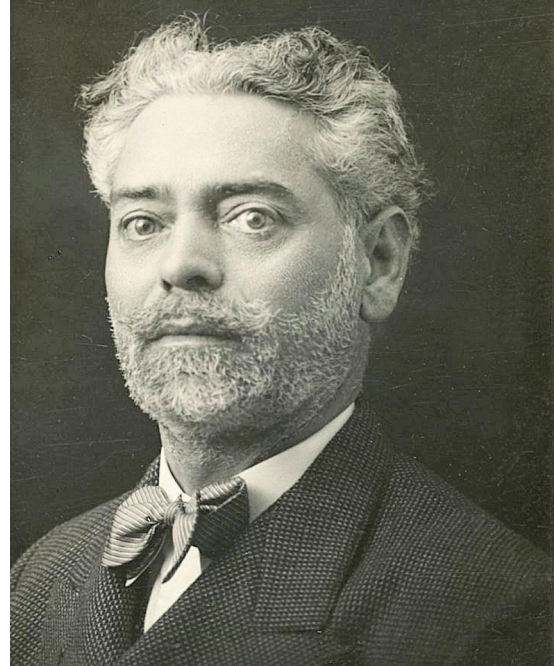
La nòmina de personalitats rellevants de l'àmbit intel·lectual encara podria augmentar més si tinguéssim en compte aquells que el 1936 fugiren de la repressió revolucionària dels primers temps, però que no donaren suport al franquisme i mantingueren la seva expatriació, com és el cas emblemàtic de Rafael Patxot, científic i gran mecenes, autor d'*Adéu a Catalunya. Guaitant enrere. Folls de la vida d'un octogenari* (1952), que va morir el 1964 a Ginebra. O bé aquells més poc coneguts del gran públic, malgrat que tingueren un èxit molt notable a l'etapa de preguerra, com l'humorista Àngel Ferran, ànima de la publicació satírica *El Be Negre*, de qui Xavier Benguerel va dir que «havia fet riure de tot cor mitja Barcelona». I no diguem ja dels que, a conseqüència de la guerra i de l'exili,

Des de l'interior es va pensar que era l'exili el que vivia fora de la realitat, quan era on es podia fer una discussió ideològica i política sense traves

no van poder desenvolupar-se com a escriptors, tot i que deixaren algun títol notable, com és el cas d'Antoni Costa, exiliat a Mèxic, col·laborador en revistes de l'exili i autor de *Jepic. Port de la Selva* 1925 (escrita el 1929 i no publicada fins al 1986).

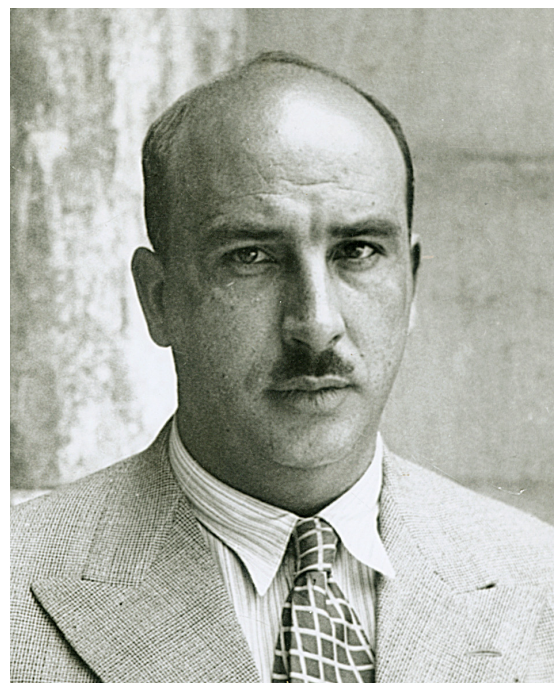
Tampoc no caldria oblidar el pes que els científics i metges humanistes van tenir en el si de la intel·lectualitat exiliada, d'entre els quals destaquem els matemàtics Marcel i Lluís A. Santaló, exiliats a Mèxic i els Estats Units respectivament; el químic i farmacèutic Cèsar Pi-Sunyer Bayo, i el també químic i farmacèutic Joan Xirau.

Tot i que fins ara s'ha avançat molt en el coneixement d'aquest exili cultural i intel·lectual, encara ens cal conèixer millor i aprofundir en la vida i obra dels que en van ser els components. Però allò veritablement pendent és, encara avui, incorporar aquest exili en les nostres reconstruccions globals del passat recent. Es tracta d'un episodi molt llarg de la nostra història (que s'inicià el 1939 i que no finalitzà fins al 1977, amb la derogació del franquisme) i que va ser de summa importància pel que fa al desenvolupament general de la cultura catalana del moment. Fou decisiu per a la mateixa supervivència de la llengua i la cultura pròpies als anys quaranta, quan a l'interior es va viure un intent de liquidar-les. A l'exili es produí, malgrat la diàspora i l'esclat de la guerra mundial, la primera represa cultural, amb la publicació de revistes i llibres en català, el sosteniment dels creadors més destacats, la creació d'institucions cabdals com els Jocs Florals de la llengua catalana, etc. Però també va ser molt valuosa l'aportació de l'exili cultural durant els anys posteriors, ja que malgrat certes concessions del règim (fruit de la pressió interna i externa) que possibilitaren una progressiva represa a l'interior, tímida encara als anys cinquanta i

>> Laureà Dalmau Pla. (Font: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. FONS LAUREÀ DALMAU.)

molt més decidia i puixant als seixanta i primers setanta, van continuar molts constreïments al desenvolupament de la cultura catalana de l'època, com el manteniment de la censura ideològica o la prohibició del català en àmbits bàsics (ràdio, televisió, diaris, revistes) i la seva limitació a la mínima expressió en gèneres fonamentals. Des de l'interior es va pensar que era l'exili el que vivia fora de la realitat, quan era on es podia fer una discussió ideològica i política sense traves i connectada directament amb els grans corrents culturals renovadors que emergiren després de la Segona Guerra Mundial.

>> Antoni Xirau Palau.
(Font: FUNDACIÓ JOSEP IRLA)